

Warsztaty POLPAN 1988-2013

Jabłonna, 7-9 października 2012 r.

Podsumowanie

Uczestnicy:

Katarzyna Andrejuk, Anna Baczek-Dombi, Ireneusz Białecki, Michał Bojanowski, Henryk Domański, Joshua K. Dubrow, Paweł Grygiel, Anna Gumbrycht, Grzegorz Humenny, Krystyna Janicka, Ewa Jarosz, Anna Kiersztyn, Marta Kołczyńska, Tomasz Kołodziej, Michał Kotnarowski, Tadeusz Krauze, Maciej Kryszczuk, Bogdan W. Mach, Małgorzata Mikucka, Justyna Nyckowiak, Ireneusz Sadowski, Zbigniew Sawiński, Kazimierz M. Słomczyński, Franciszek Sztabiński, Irina Tomescu-Dubrow, Katarzyna Walentynowicz-Moryl, Kinga Wysieńska, Krzysztof Zagórski, Teresa Żmijewska-Jędrzejczyk, Danuta Życzyńska-Ciołek.

Warsztaty POLPAN 1988-2013, zorganizowane w dniach 7-9 października 2012 r. w Jabłonie k. Warszawy, były pierwszym z serii spotkań roboczych poświęconych przygotowaniom do realizacji szóstej fali Polskiego Survey'u Panelowego POLPAN w 2013 r. Celem warsztatów było omówienie teoretycznych i metodologicznych zagadnień związanych z realizacją badania w gronie osób w różnym wieku związanych z badaniem POLPAN, od jego twórców pod koniec lat 1980-tych, poprzez osoby zaangażowane w realizację na poszczególnych etapach, użytkowników danych, do młodszych stażem członków zespołu. Niespełna 25 lat, które minęły od pierwszej fali POLPAN w 1988 były w Polsce okresem burzliwych przemian politycznych, gospodarczych i społecznych. W tym okresie pojawił się szereg zjawisk wcześniej nieznanych, które odcisnęły piętno na polskim społeczeństwie, jak choćby niespotykane w poprzednim systemie bezrobocie, nowe technologie, migracje zarobkowe po wstąpieniu do Unii Europejskiej, czy terroryzm na skalę globalną. Zmiany te wymagają również odzwierciedlenia w badaniu POLPAN, stąd też podczas Warsztatów szczególną uwagę poświęcono zmianom w trzech obszarach: kogo badać, jak badać i w jakim zakresie?

Podczas Warsztatów bardziej ogólne zagadnienia i problemy o znaczeniu strategicznym były omawiane w trakcie sesji tematycznych, w których po krótkiej prezentacji następowała dyskusja uczestników, podczas gdy konkretne, wąsko zdefiniowane kwestie były przedmiotem pracy w kilkuosobowych grupach roboczych. Program Warsztatów dostępny jest na stronie warsztaty.polpan.com.

Historia POLPAN: pierwotne założenia i cele

Tematem pierwszej sesji Warsztatów była historia POLPAN, pierwotne założenia i cele, jakie przyświecały twórcom, a także okoliczności i otoczenie, w jakim realizowano pierwsze badanie w 1988 r. Z punktu widzenia dalszego rozwoju projektu kluczowe znaczenie miał rok 1993, kiedy

przeprowadzono pierwsze badanie panelowe, tj. powrócono do respondentów z 1988 r. Wówczas również opracowany został dość uniwersalny schemat opisu sytuacji zawodowej, który bardzo dobrze sprawdził się w tej i kolejnych falach. Schemat oparty na procedurze sterującej sprawia co prawda, że zbiór danych będący produktem badania ma złożoną strukturę, ale pozwala zagłębić się w naturę zatrudnienia uwzględniając złożoność biografii zawodowych respondentów.

Tematyka historyczna kontynuowana była w trakcie drugiej sesji, poświęconej związkom POLPAN z innymi badaniami nad strukturą społeczną w Polsce. Z punktu widzenia POLPAN szczególnie ważne były badania realizowane przed 1988 r., z których doświadczenia zostały wykorzystane w Polskim Survey'u Panelowym. Były to przede wszystkim tzw. badania łódzko-szczecińsko-koszalińskie¹ z lat 1964-1967, zainicjowane przez prof. Włodzimierza Wesołowskiego, które wprowadziły schemat konceptualizacji struktury społecznej zdefiniowanej w kategoriach zróżnicowania zawodowego jako podstawowej płaszczyzny formowania się kategorii typu klas, warstw, czy grup społeczno-zawodowych. Konceptualizacja ta była punktem wyjścia dla operacjonalizacji mechanizmów stratyfikacyjnych, co doprowadziło do konstrukcji wskaźnika usytuowania w strukturze społecznej, tzw. Społecznej Klasyfikacji Zawodów, stosowanej z modyfikacjami do dziś. Badania też zainicjowały standaryzację zmiennych metryczkowych, i – mimo że były realizowane tylko w trzech miastach, stanowiły przełom w badaniach nad stratyfikacją. Od lat 70-tych przeprowadzono szereg innych badań sondażowych w różnym stopniu dotyczących problematyki stratyfikacji społecznej na próbach ogólnopolskich: badania nad materialnymi warunkami życia prof. Lidii Beskid w latach 1975, 1982, 1986, 1989, 1991 z powtarzanym głównym zestawem pytań; program badań Polacy 1980-2011; badania prof. Wiesława Wiśniewskiego z lat 1977, 1983 i 1986, których celem było zgłębienie związku między poziomem aspiracji a stosunkiem do wykształcenia; „Sytuacja pracy i jej psychologiczne konsekwencje” z Melvinem Kohnem z 1978 r. na próbie ogólnopolskiej mężczyzn powtórzone w 1992 r. z włączeniem kobiet; badania „Nierówności społeczne i poczucie niesprawiedliwości w strukturze społecznej” prof. Wnuka-Lipińskiego z lat 1982-1987; polsko-australijski projekt POLAUS z pytaniami o prestiż zawodów; projekt „Social Stratification in Eastern Europe” kierowany przez prof. Donalda Treimana i Iván Szelényi'ego w 1993 r. z sequelem w Warszawie; Polski Generalny Sondaż Społeczny od 1992 r., badania ogólnoinstitutowe Instytutu Filozofii i Socjologii PAN z 1995 i 1999 r.; badania „Czy formuje się w Polsce klasa średnia” prof. Henryka Domańskiego z 1998 r.; polsko-norweski projekt NORPOL: Polish-Norwegian research of social, political and economic attitudes z 2005 r.; i wreszcie Europejski Sondaż Społeczny (ESS) od 2002 r.

Z punktu widzenia analizy zmian w czasie wymienione projekty sondażowe dostarczają danych z wielu punktów czasowych, co przy właściwej harmonizacji umożliwiłoby prześledzenie przemian struktury społecznej w Polsce od lat 1960-tych do dziś. Wszystkie te badania mają jednak charakter przekrojowy, nie pozwalają zatem śledzić losów tych samych jednostek na przestrzeni lat. Obfitość i dostępność tych danych stwarza jednak możliwość harmonizacji z danymi POLPAN wzbogacając materiał badawczy o nowe informacje.

---

¹ Doświadczenia z badań łódzkich podsumowane zostały w książce „Badania struktury społecznej Łodzi: Doświadczenia i perspektywy” (Warszawa: Wydawnictwo IFiS PAN, 1994) pod redakcją Kazimierza M. Słomczyńskiego, Krystyny Janickiej i Włodzimierza Wesołowskiego. W książce tej znajduje się również wykaz publikacji związanych z badaniami.

W dalszej części Warsztatów omawiane były zagadnienia bezpośrednio związane z realizacją badania. W trakcie trzeciej sesji zatytułowanej „Próba POLPAN i jej realizacja” omówiona została metoda doboru pierwszej próby do badania w 1988 r., zakres modyfikacji, jakim podlegała przy kolejnych badaniach, a także sposoby jej odnawiania poprzez dołosowywanie respondentów z najmłodszej grupy wiekowej. W 1988 r. próba była losowana z bazy ANLUD Centrum Badania Opinii Społecznej obejmującej 130 tys. osób w 815 obwodach spisowych GUS. W latach 1998, 2003 i 2008 operatem losowania była baza PESEL uwzględniająca wszystkich mieszkańców Polski.

Spośród 9127 osób w wieku 21-65 lat wylosowanych do próby zasadniczej i rezerwowej w 1988 r. zrealizowano 5817 wywiadów². W 1993 r. z powodu szeregu trudności w realizacji sondażu zbadano podpróbę wcześniej badanych w liczbie 2259 osób (wówczas w wieku 26-71 lat). W trzeciej fali POLPAN w 1998 r. udało się dotrzeć do 1752 osób spośród wcześniej badanych, oraz do 383 nowo dołosowanych respondentów w wieku 21-30 lat, łącznie 2135 osób. W trzeciej fali przywrócono zatem pełną reprezentację pod względem wieku respondentów. W roku 2003 ponownie odnowiono próbę poprzez dołosowanie najmłodszych respondentów, i w sumie przeprowadzono 1699 wywiadów. W ostatniej fali z 2008 r. dołosowano nadreprezentatywną próbę najmłodszych respondentów, a ostateczna próba liczy 1806 osób. Wśród nich jest 958 respondentów, którzy brali udział we wszystkich badaniach od 1988 r., 151 dołączyło w 1998 r., a 135 w 2003 r.

Oprócz tego 5201 osób brało udział w POLPAN przynajmniej raz, a respondenci ci w którymś momencie wypadali z próby, tj. z różnych powodów, choćby wyjazdów za granicę, byli nieosiągalni dla ankietera, lub odmówili dalszego udziału w badaniu, itd. Biorąc pod uwagę znaczenie panelowości badania postawiono zatem pytanie o możliwości ponownego dotarcia do osób, które brały udział we wcześniejszych falach, a także strategii jak najdłuższego utrzymywania respondentów w panelu, ze szczególnym uwzględnieniem 958 respondentów obecnych w POLPAN przez wszystkie fale.

Zwrócono również uwagę, że mimo dotychczasowych modyfikacji próby, utraty respondentów oraz rosnącego odsetka odmów wśród najmłodszych kohort, które skutkują niedoskonałą reprezentatywnością dla ogółu polskiego społeczeństwa, próba POLPAN pozostaje cenna ze względu na panelowy charakter, stąd też dążenie do reprezentatywności za wszelką cenę nie jest celowe. Warto natomaist zastanowić się nad stopniowym przywracaniem próby do pierwotnej liczebności z roku 1988, poprzez zwiększanie liczby dołosowywanych najmłodszych respondentów.

Problem odmów udziału w badaniu (*non-response*) oraz strategii minimalizowania tego zjawiska były w centrum uwagi czwartej sesji „Realizacja terenowa POLPAN.” Odmowy ze strony respondentów stanowią bolączkę wszystkich badań sondażowych, są jednak szczególnie bolesne w przypadku badań panelowych, kiedy wartość poznawcza dostarczana przez respondenta rośnie wraz z jego stażem w badaniu, podobnie jak strata spowodowana jego ewentualnym wypadnięciem

---

² Wyczerpujący opis prób z poszczególnych fal POLPAN oraz ich realizacji znajduje się w artykule Zbigniewa Sawińskiego, „Kogo i jak badano w panelowym surveyu POLPAN, 1988-2008,” w: „Polski Survey Panelowy: Polpan 1988-2008. Problemy Teoretyczne i metodologiczne.” Fragmenty pracy dostępne są na stronie warsztatypolpan.wordpress.com.

z próby. Z tego powodu warto jest dołożyć wszelkich starań, żeby utrzymać respondentów. Ośrodek Realizacji Badań Socjologicznych przy IFiS PAN, który realizował trzy ostatnie fale POLPAN, stosuje szczególne procedury maksymalizujące skuteczność ankieterów, od etapu przygotowania badania, poprzez jego realizację w terenie, aż do kontroli pracy ankieterów i jakości danych. Działania te obejmują m.in.: dobór najbardziej doświadczonych i sprawdzonych ankieterów, szkolenia koordynatorów ankieterów, szkolenia ankieterów z udziałem członków zespołu badawczego, monitorowanie postępów w pracy ankieterów podczas badania, motywacyjny system wynagradzania ankieterów, kontrole telefoniczne lub osobiste, dwa listy zapowiednie wysyłane do respondentów (*advance letter*), wkładkę informacyjną (*insert*) mającą na celu zaciekawić respondenta i zachęcić do udziału w badaniach, zbieranie informacji o kontakcie, ew. braku kontaktu, z respondentem od ankietera (*contact form*), karty zostawiane w drzwiach z prośbą o kontakt z ankieterem w przypadku niezastania respondenta pod danym adresem (*non-contact card*), zachęty (*incentives*), czyli drobne upominki wręczone respondentom jako pamiątki.

Mimo wszystkich wysiłków i pewnych sukcesów w zakresie docierania do szczególnie trudnych grup respondentów, odmowy nadal pozostają problemem, stąd też konieczne jest udoskonalenie i uzupełnienie dotychczas stosowanej strategii o nowe działania. Jednym z kierunków jest lepsze upowszechnianie wiedzy o badaniach POLPAN i ich znaczeniu, zarówno w zakresie naukowym, jak i praktycznym, a także zwiększenie stopnia wykorzystania POLPAN przez polskich i zagranicznych badaczy problematyki stratyfikacji społecznej. W tym celu stworzony zostanie portal internetowy POLPAN.org, na którym zgromadzone zostaną informacje o badaniu, dokumentacja, bibliografia publikacji związanych z POLPAN, a także same dane z POLPAN odpowiednio przygotowane do wykorzystania w analizach statystycznych i badaniach jakościowych. Planowane jest stopniowe zwiększanie atrakcyjności portalu POLPAN.org poprzez wzbogacanie treści i dodatkowe funkcjonalności dla użytkowników, jak np. możliwość analizy danych on-line. POLPAN.org będzie częścią szerszej kampanii popularyzującej badania POLPAN w środowisku naukowym i szerszej publiczności.

Jednym z możliwych rozwiązań mających na celu zmniejszenie uciążliwości badania dla respondenta, a przez to redukcję odsetka odmów, jest poszerzenie instrumentarium badawczego o kwestionariusze pocztowe, wywiady telefoniczne czy też realizowane przez internet. Zróżnicowanie metod badawczych pozwoliłoby dotrzeć np. do respondentów, którzy w momencie badania będą przebywali za granicą.

Należy również ponownie przyjrzeć się dotychczas stosowanym technikom i metodom kontaktu z respondentem, w tym listom zapowiednim, insertom i upominkom, a także systemom wynagradzania ankieterów, pod kątem możliwych ulepszeń czy innowacji.

Osobną, choć powiązaną kwestią, jest strategia odbudowania próby POLPAN do jej pierwotnego rozmiaru z 1988 r. poprzez docieranie do utraconych respondentów, lub wybranych kategorii spośród nich.

Porównywalność POLPAN

Piąta sesja tematyczna poświęcona była problematyce porównywalności POLPAN z innymi badaniami. Na przykładzie danych z Europejskiego Sondażu Społecznego (ESS) i POLPAN omówione zostały różnice w rozkładzie kluczowych zmiennych demograficznych i strukturalnych. Na ogół porównanie to wypadło satysfakcjonująco, jednak pewne rozbieżności zostały odnotowane w przypadku zawodów (nadreprezentacja rolników w POLPAN, niedoreprezentowanie administracji i inteligencji nietechnicznej), miejsca zamieszkania (nadreprezentacja wsi), wieku (niedoreprezentowanie osób w wieku 26-54), oraz pewne różnice odnośnie do struktury wykształcenia. Weryfikacja stabilności rezultatów otrzymywanych z analiz danych POLPAN i innych przekrojowych badań sondażowych pokazuje jednak, że różnice te nie są na tyle duże, żeby istotnie obciążać wnioski substancyjne dotyczące zależności między pozycją społeczną a postawami, zachowaniami wyborczymi, autorytaryzmem, ruchliwością i homogamią społeczną, itd. Problemu „skrzywienia” próby POLPAN nie należy jednak ignorować, lecz przygotować szczególną strategię w odniesieniu do „trudnych” kategorii respondentów, w tym przypadku inteligencji nietechnicznej z miast oraz ludzi młodych. Innym rozwiązaniem poddanym pod rozwagę jest wprowadzenie wag, jednak ich stosowanie jest problematyczne, ponieważ dane mogą być ważone tylko na jeden wybrany punkt w czasie.

W kontekście porównywalności danych z badania POLPAN ważne jest zapewnienie porównywalności kluczowych zmiennych, szczególnie tych dotyczących karier zawodowych, zarówno w obrębie programu POLPAN między poszczególnymi falami, jak również między POLPAN i innymi badaniami sondażowymi. W niektórych przypadkach będzie to wymagało np. podwójnego kodowania zawodów wg SKZ (Społeczna Klasyfikacja Zawodów, używana we wcześniejszych badaniach POLPAN) i ISCO (International Standard Classification of Occupations, dla porównań międzynarodowych), z którego z kolei można skonstruować typologię EGP (Erikson–Goldthorpe–Portocarero).

Ponieważ głównym obszarem zainteresowania w badaniu POLPAN są kariery zawodowe, pożądane byłoby też wprowadzenie kodowania zawodów równoległe przez dwie osoby, również wstecz na podstawie verbatimów z poprzednich fal panelu, w celu podniesienia jakości danych.

Modyfikacja kwestionariusza

Drugi dzień Warsztatów rozpoczęła dyskusja na temat zmian w kwestionariuszu badania w 2013 r. Za koniecznością rewizji kwestionariusza przemawia kilka argumentów. Po pierwsze, zmiany zachodzące na przestrzeni ostatnich lat wymagają dostosowań ze strony narzędzia badawczego; niektóre pytania przestały być aktualne, zachodzą nowe zjawiska warte zbadania, część pytań okazała się nieprzydatna do analiz, lub z innych powodów nie była wykorzystywana. Po drugie, kwestionariusz jest za długi, co skutkuje zmęczeniem zarówno respondenta, jak i ankietera, a przez to rzutuje na jakość odpowiedzi.

Szczególnie uważnie należy się przyjrzeć pytaniom, które nie są bezpośrednio związane ze strukturą i ruchliwością społeczną jako tematami przewodnimi badania, lub z innych powodów nie są niezbędne w POLPAN 2013. Dla tych pytań zaproponowana została następująca procedura:

Test dla pytań bez silnego uzasadnienia merytorycznego:

Czy problem, którego dotyczy pytanie, wymaga zastosowania badania panelowego? Czy powtarzane badania przekrojowe nie dają satysfakcjonującej odpowiedzi? Czy odpowiedzi na to pytanie dają się wytłumaczyć za pomocą danych z poprzednich fal panelu? Ile osób i w ilu publikacjach wykorzystało dane pytanie?

Statystyczne badanie diagnostyczne dla pytań bez silnego uzasadnienia merytorycznego:

1. Zmienność rozkładu w próbie między falami,
2. Zróżnicowanie odpowiedzi danego respondenta między falami, zgodność rang między falami,
2. Zmienność rozkładu wg respondentów przy kontroli wieku,
3. Blok zmiennych: analiza czynnikowa dla fal – czy stabilna struktura,
4. Czy odpowiedzi na pytania są dobrym wskaźnikiem konstruktów - z punktu widzenia różnic położenia w strukturze społecznej (w zależności od co najmniej jednej zmiennej opisującej pozycję społeczną i od wieku)

Szczegółowe propozycje zmian dot. konkretnych pytań omawiano podczas pracy w grupach, z której każda pracowała nad jedną sekcją tematyczną kwestionariusza:

1. Zmienne opisu sytuacji pracy,
2. Rodzina, gospodarstwo domowe, znajomi i religia,
3. Komputer i internet,
4. Zmienne psychologiczne i światopoglądowe,
5. Zdrowie i inteligencja.

Wszystkie proponowane zmiany będą rozpatrzone indywidualnie. Zasugerowano również, żeby nowe pytania były dodawane na podstawie pisemnych uzasadnień wnioskodawców odnoszących się do teoretycznych i metodologicznych korzyści z włączenia pytania do kwestionariusza, związków z innymi pytaniami w POLPAN, oraz nowych możliwości badawczych, które w ten sposób powstaną.

Siódma ogólna sesja dotyczyła POLPAN w kontekście międzynarodowym, i przeprowadzona została w języku angielskim. Dyskusja ogniskowała się wokół następujących pytań: kim są użytkownicy danych POLPAN? Jak zwiększyć dostęp do danych POLPAN i ich wykorzystanie? Jak propagować wiedzę o programie badań POLPAN i jego rezultatach, a także możliwościach wykorzystania danych? Oprócz konkretnych pomysłów dotyczących treści portalu POLPAN.org zwiększających jego atrakcyjność dla różnych grup odbiorców, zaproponowano m.in. przygotowanie pakietu szkoleniowego na podstawie danych POLPAN do wykorzystywania podczas akademickich kursów z zakresu analiz statystycznych, a także przygotowanie publikacji na temat 25 lat doświadczeń POLPAN.

Tematy poruszane we wcześniejszej części Warsztatów, czyli realizacja badania w 2013 r., związki POLPAN z innymi badaniami, oraz możliwości analiz statystycznych, były przedmiotem dyskusji w małych grupach podczas ostatniej sesji.